

RITDÓMUR

Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages

Volume VII: Poetry On Christian Subjects

Part 1: The Twelfth and Thirteenth Centuries (bls. 1–467)

Part 2: The Fourteenth Century (bls. 471–1040)

Turnhout: Brepols Publishers 2007.

UMRÆTT BINDI (nr. 7) er hið fyrsta sem lítur dagsins ljós á prenti í hinni umfangsmiklu útgáfu á norrænum dróttkvæðum sem fyrirhugað er að telja muni níu bindi í allt. Ekki skal dregin fjöður yfir það að þessarar útgáfu hefur lengi verið beðið, ekki einungis sökum þess að eldri útgáfur Finns Jónssonar (*Skj* = *Den norsk-islandske skjaldedigtning 1912–1915*) og Ernst Albin Kocks (*Skald* = *Den norsk-isländska skaldedigtningen, revid. 1946–1950* og *NN* = *Notationes norrænæ 1923–1944*) á norsk-íslenskum dróttkvæðum hafa verið með öllu ófáanlegar í áratugi, heldur og vegna þess að fræðimenn hafa fundið ýmsan ljóð á útgáfum fyrrgreindra herramanna í tímanna rás.

Þannig er umræða um hina nýju útgáfu, *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages* (*SkP*), á margan hátt dæmd til að mótast af samanburði við fyrri útgáfur; spurningar vakna um hvað sé öðruvísi og hvað hafi áunnist með hinni nýju útgáfu. Að dæma umrætt bindi eitt og sér er ekki auðvelt án þess að velta upp einu og öðru er snertir útgáfuna í heild sinni, en vangaveltum um hin ókomnu bindi skal þó reynt að halda í lágmarki. Hér hafa margir fremstu fræðimenn á sviði dróttkvæða auk fleiri sérfræðinga lagt hönd á plóginn, og skal ekki beðið með að óska ritstjórum og útgefanda til hamingju með þetta fyrsta prentaða bindi útgáfunnar.

Á margan hátt er sérhver ný útgáfa af áður útgefnum texta, einnig starf fyrri útgefanda, því fyrri útgefendur skapa alltaf grundvöll fyrir mögulegar framfarir í framsetningu og skilningi á texta. Það sýnir sig einnig að bæði Finnur Jónsson og Ernst Albin Kock eru nálægir á hverri síðu hinnar nýju

útgáfu. Bæði er vísað nákvæmlega til blaðsíðutals í þeirra verkum á við-eigandi vísu (Editions), og einnig koma túlkanir þeirra (og annarra) fram í athugasemdum (Notes) neðanmáls við hverja vísu, einkum ef ritstjórar hinnar nýju útgáfu hafa valið nýja túlkunarleið. Þannig er lesendum *SkP* gert handhægt að bera saman samræmingar og þýðingar fyrri útgefenda, og er það mikill styrkur fyrir *SkP*.

Um uppdeilingu efnis

Ljóst er að ritstjórum *SkP* hefur verið mikill vandi á höndum við að deila svo marglyndri bókmenntagrein sem norræn dróttkvæði eru í mismunandi efnisflokkka. Fyrri útgefendur komu sér undan slíkum vanda með því að aldursákvarða hvert og eitt skáld eða hvert og eitt kvæði, og stilla þeim síðan upp í tímaröð frá elstu kvæðum til hinna yngstu, eins og framast var unnt. En þar sem aldursákvarðanir eru nokkuð á reiki, má segja að aðrar flokkunarleiðir séu sumpart ærlegri. Hér hafa útgefendur valið að deila upp textasafninu að hluta til eftir bókmenntagreinunum þar sem kvæðin eru varðveitt en stundum eftir efninu sem þau hafa að geyma. Þannig er fyrsta og annað bindi útgáfunnar helgað skáldskap varðveittum í Konungasögum (Poetry from the Kings' Sagas (1 and 2)), þriðja bindi hefur að geyma skáldskap í skáldskaparfræðilegum ritum (Poetry from Treatises on Poetics). Fjórða bindi inniheldur skáldskap er snertir sögu Íslands (Poetry on Icelandic History). Sjöunda bindi (sem hér um ræðir) er síðan helgað íslenskum dróttkvæðum um kristileg efni frá miðri tölftu til fjórtándu aldar (Icelandic skaldic poetry with Christian devotional subject-matter).

Hvað bindi númer fimm og sex munu innihalda, kemur ekki fram í inngangsorðum 7. bindis, þó skáldalistinn fremst í bindinu (Sigla) upplýsi að 5. bindi muni m.a. innihalda skáldskap Egils Skallagrímssonar og Víga-Glúms. Það hefði sjálfsagt aukið á skýrleika fyrir notendur að hafa í hverju bindi lista yfir öll bindin og hina efnislegu hugdílka þeirra (categories), ekki síst vegna þess að sú flokkun sem ritstjórar *SkP* hafa valið efninu verður að teljast huglæg, en einnig sökum þess að notandinn er háður því að hafa mörg bindanna aðgengileg í einu, t.d. við rannsókn á einu höfundarverki. Þá á ég erfitt með að skilja af hverju áður nefndur skáldalisti ekki er tæmandi fyrir útgáfuna í heild sinni; þar er Þjóðólfr úr Hvini til dæmis ekki nefndur.

Aukaverkanirnar af fyrrgreindri flokkun eru þær að höfundarverk skáldanna eru brotin upp, því í mörgum tilvikum eru kvæði sama skáldsins að finna í tveimur bindum. Að auki skarast hugdilkarnir sem flokkað er eftir að nokkru leyti. Eins og ritstjórar nefna í neðanmálgrein í innangangsorðum (bls. xlii–xliii), eru fjölmörg kvæði um kristin efni frá sama tímabili að finna í 4. bindi (Skáldskapur um sögu Íslands) og enn önnur áþekkt kvæði í 3. bindi (Kvæði í ritum um skáldskaparfræði). Umrædd kvæði í 3. og 4. bindi eiga þó það sameiginlegt að vera að mestu varðveitt brotakennt.

Sem dæmi um útkomu þessa skipulags getum við tekið Nikulás Bergsson frá 12. öld. Eftir Nikulás eru varðveittar fjórar vísur undir dróttkvæðum hætti. Þrjár þessara vísna eru úr Jónsdrápu postula og er þær að finna í 7. bindi ásamt æviágripi um skáldið (bls. 66–69). Fjórða vísan er ætluð vera úr lengri drápu um Krist (Kristsdrápu), þar sem Kristur á krossinum kemur við sögu. Þessa vísu er hins vegar að finna í 3. bindi útgáfunnar (Kvæði í ritum um skáldskaparfræði). Í 3. bindi verður síðan vísað til æviágripsins í 7. bindi. Þannig er á sama hátt æviágrip um Einarr Skúlason að finna í 2. bindi útgáfunnar þar sem hans veraldlegu kvæði er að finna, en hans frægasta kvæði, *Geisli*, er fremst í 7. bindi.

Um framsetningu kvæðatextans

Líkt og kemur fram í inngangi 7. bindis (10. How to use this Edition) er fleiri athugasemdir að finna í *SkP* hvað varðar kynningu á skáldum, samhengi og textafræði einstakra kvæða en tíðkast hefur í fyrri útgáfum. Hins hefði þó verið rétt að geta fyrir hinn breiða markhóp *SkP*, einkum þar sem Finnur Jónsson er gagnrýndur á þessum forsendum (sbr. á bls. lxvii neðst), að Finnur lét slíkra upplýsinga ekki ógetið; þær er að finna í bókmenntasögu hans: *Den Oldnorske og Oldislandske Litteraturs Historie* I–III, sem kom út undir lok 19. aldar (í endurbættri útgáfu 1920), þar sem ítarleg æviágrip og kynningu á túlkunarsamhengi kvæða er að finna, og í endurbættri útgáfu hans á *Lexicon Poeticum* (*LexPo*) Sveinbjarnar Egilssonar (1913/1931). Það var hugsun Finns Jónssonar að þessi verk skyldu nýtt til hliðsjónar með dróttkvæðaútgáfu hans (sbr. orð hans í inngangi *Skj* IA, bls. IX), líkt og hin mörgu bindi *SkP* tengjast innbyrðis. Í bókmenntasögu Finns er í sumum tilvikum ítarlegri æviágrip að finna,

og rækilegar vísað í heimildir en í *SkP* (dæmi: Nikulás Bergsson). Þessi verk hafa að sjálfsögðu ekki misst gildi sitt, og allra síst *Lexicon Poeticum* Sveinbjarnar og Finns. Ástæða þessa er margþætt, nægir að nefna að *LexPo* telur upp öll kvæði þar sem einstök orð og kenningar koma fyrir, og rennir það gjarna stöðum undir túlkanir á erfiðum stöðum dróttkvæða að rannsaka merkingu samskonar kenninga eða orðalags í öðru kvæðasamhengi.

Einn helsti styrkur *SkP* er samspil hinna prentuðu binda við vefútgáfunna, þar sem finna má uppritun (transcript) af grunnhandriti kvæðis, og einnig skannaða mynd af sjálfu handritinu sem um ræðir (sbr. bls. lxviii). Að auki fær notandinn skannaða mynd af uppritunum Finns Jónssonar (AI) og normaliseringu hans (BI), og sparar það mörg sporin. Í þessu tilviki mætti kannski heldur tala um byltingu en framför, og hér ber að nefna Tarrin Wills sem hefur hannað vefútgáfuna og farist vel úr hendi. Með þessari útgáfu eru norræn dróttkvæði endanlega orðin aðgengileg öllum jarðarbúum, orðin hluti af heimsmenningunni, þó segja mætti að þau séu að mestu óuppgötvaður fjársjóður í fagurfræðilegu og hugfræðilegu (cognitive) samhengi.

Textafræði *SkP* hefst með æviágripi skáldsins, þessu næst er ritstjóri viðkomandi kvæðis eða kvæðabrots tilgreindur. Í kynningu hans á efninu (Introduction) er sögu- og menningarlegu samhengi kvæðisins gerð skil, varðveislu þess í handritum og færð rök fyrir aldursgreiningu. Hér velja einnig sumir ritstjórnanna að færa rök fyrir vali sínu á handritinu sem lagt er til grundvallar við framsetningu textans.

Sérhver stöðluð framsetning (normalisering) á kvæði sem varðveitt er í fleiri en einu handriti hvílir alltaf á meira eða minna huglægum og fyrirframgefnum forsendum textafræðingsins. Ljóst er að í þessari útgáfu er kostað kapps um að hafa þessar forsendur svo vísindalegar eða hlutlægar sem framast er unnt. Til marks um það er leiðréttingum á texta haldið í lágmarki, og þær skálettraðar og nánar útlistaðar í athugasemdum (Notes). Er hér um mikla framför frá eldri útgáfum að ræða þar sem „betrumbætur“ voru gjarnan dulbúnar við fyrstu sýn.

Helsta undantekningin frá þessari reglu er gerð þegar bragformið sjálft kallar á breytingar (bls. lxix), og verður af þessu ljóst það viðmið sem framar öðrum liggur til grundvallar samræmingunni (þ.e. vali á lesháttum handrita): Þar er bragfræðilega „réttasti“ leshátturinn tekinn framyfir aðra. Þetta textafræðilega viðmið er sjálfsagt ekki nýtt af nálinni. Snorri

Sturluson endar sinn Prologus í *Heimskringlu* á þeim viðmiðum sem hann hefur haft til að meta hvort kvæði séu óbrjáluð eður ei, þ.e. ef kvæðin eru „rétt kveðin“. Hvort bragfræðilega réttasti leshátturinn sé alltaf sá „besti“ með tilliti til fagurfræði eða merkingarsköpunar er ekki sjálfgefið í öllum tilvikum. Í því sambandi mætti nefna það eðli munnlegrar geymdar að „betrumbæta“ efni sitt, bæði er varðar form og innihald og því varla sjálfgefið að „réttast“ eða „skýrast“ sé upprunalegast, líkt og speglast í *lectio difficilior* hugtakinu. Þetta vandamál gildir þó fyrst og fremst um eldri kvæði en þau í 7. bindi, ekki síst vegna þess að þar var bragfræði dróttkvæðs háttar í nokkurri þróun, og eftir því sem ég best veit er þekking fræðimanna á þeim breytingum, líkt og málarsbreytingum almennt, fjarri því að vera alger.

Þetta nefni ég hér til að sýna hve mikill vandi er á höndum þeirra sem að útgáfu dróttkvæða standa. Hins ber að geta að í *SkP* er normaliserað með nánara samræmi við málstig tímabilsins sem kvæðið tilheyrir, meðan áður var ein og sama rétttritunin nýtt fyrir allt textasafnið frá 9. til 14. aldar, og er í þessu fólgin nákvæmnisfrámör, einkum með tilliti til fræðimanna innan málsögu og málvísinda.

Önnur viðmið að baki vali leshátta sem við finnum í normaliseraða textanum eru merkingarleg eða fagurfræðileg. Skoðum *Geisla* í þessu samhengi. Sem dæmi um merkingarleg rök velur Martin Chase Flat-eyjarbókarlesháttinn (Flat) um Guð sem ‘ráðanda’ framyfir Bergsbókar (Bb) ‘valdanda’ og AM 748 I b 4° (A) ‘kjósanda’, sem tengist forlagahyggju heiðins siðar, og því illa til fundið í kristnu kvæði. Sem rökstuðning fyrir þessu vísar Chase í 20. vísu *Völuspár* (*þær lífkuru*), og að auki í 10. vísu (?), en hvaða útgáfu eddukvæða vísað er í tókst mér ekki að finna í bindinu, og er það lakara, einkanlega sökum þess að uppdeiling og númer vísna er breytilegt milli útgáfna. Guð sem ‘ráðandi’ er vanalegra í guðfræðilegum textum (bls. 7).

Rétt er að geta að Martin Chase leggur Flat-textann til grundvallar, en notar Bb þar sem leshættir hennar eru „clearly superior“ (bls. 6). Einnig getur verið um fagurfræðileg rök fyrir lesháttum að ræða svo sem í fyrstu línu *Geisla*, svo í Flat: „Eins má orð og bænir...“. Hér velur Chase að fylgja Finni (IB) og taka Bb lesháttinn ‘óð’ framyfir ‘orð’, þ.e. „Eins má óð ok bænir“. Rökin eru að: „óð assonates nicely with the syllables containing vowel + <ð> in ll“ (bls. 7).

Í þessu tilviki eru slík rök góð og gild þar sem slík samræmi og *claritas*-fagurfræðihugsun hefur tekið sér bólfestu í skáldinu, og hlýtur það að gilda um hljómfall ekki síður en myndmál og líkingar. Slíkum rökum væri hins vegar erfiðar að beita á ómstríðar vísur elstu skálda. Og hér mætti finna merkingarleg rök á móti fagurfræðirökunum, t.d. í 10. vísu *Geisla*, þar sem skáldið biður sinn drottin um 'orðgnótt', sem væri hliðstætt ákall og í 'orð ok bænir'. Í athugasemdunum neðan við hverja vísu (Notes) eru færð rök fyrir vali leshátta, þó sumt sé ósagt látið eins og vera ber. Til dæmis nefnir Chase ekki bestu merkingarlegu rökin fyrir leshættinum 'óð' sem finna má í lokavísu *Geisla*, þar sem skáldið talar um *bænir* og *mærð*, sem skilja má í gagnkvæmu samhengi við fyrstu vísu (symmetry).

Neðan við hverja vísu er síðan texti vísunnar settur fram í venjulegri (FSA) orðaröð. Hér má ekki heldur gleyma huglægni textafræðingsins, sem getur t.d. legið í því hvernig hann velur að taka saman kenningar og setningar vísunnar, en enn og aftur vex þetta vandamál eftir því sem kvæðin eru eldri og „ónáttúran“ meiri.

Þessu næst er að finna enska þýðingu á vísunni, og í því tilviki er um gagngera framför að ræða er kemur að kenningunum, því í þessari útgáfu hafa ritstjórar valið að þýða sjálfa kenninguna (þ.e. stofn- og kenniorð), og þessu næst gefa upp táknið kenningarinnar með blokkbókstöfum, frá þrengsta merkingarsviði til þess víðasta, svo sem í kenningu Einarrs (*Geisl* 16): *stríðandi látrs ins dökkva hrökkviseiðs lyngs*: „the enemy of the lair of the dark coiling fish of the heather [SNAKE > GOLD > GENEROUS MAN]“ (bls. 20). Hér er vert að staldra við til að gera grein fyrir framfaraskrefinu sem í þessu felst.

Það er óumflýjanleg staðreynd að margir í þeim breiða hópi sem hafa notast og munu notast við útgáfur dróttkvæða, verða af illri nauðsyn að treysta á þýðingar vísanna. Í slíkum tilvikum segir sig sjálft að þýðingin þarf að vera sem nákvæmust. Þar sem orð A. E. Housmans: „Poetry is not the thing said, but a way of saying it“ gilda jafnt um dróttkvæði sem annan skáldskap (kannski sér í lagi um dróttkvæði!), þá er ljóst að skáldlegt gildi dróttkvæðanna (a way of saying it) liggur í kenningum þeirra. Í kenningunum er líkingar og myndmál skáldanna að finna. Sökum þess að ákveðin formúlusýn á kenningar hefur verið ráðandi gegnum tíðina, þar sem kenningar eru, með orðum Finns Jónssonar „ret tilfældige prydelser“ (1920: 389), var oftast látið nægja að þýða táknið kenningarinnar: „Det fore-

kommer mig dog, at meningen, og ikke de enkelte kenninger, her er det vigtigste“ skrifar Finnur Jónsson í inngangsorðum að sinni útgáfu (AI, bls. VIII). Þannig hefur hið margþætta skáldlega hlutverk kenninga ekki komið fram í þýðingum fyrr en nú, og hér er að sjálfsögðu ekki einungis um fagurfræðilegt hlutverk kenninga að ræða, heldur og hugrenningatengsl og vísanir skáldanna í sagnabrunn um goð og hetjur sem haft getur úrslitakosti um túlkun vísunnar. Það er varla ofsögum sagt að með *SkP* verði ‘the way of saying it’ í fyrsta sinn sýnilegt hinum breiðari hópi dróttkvæðalesenda.

Á eftir þýðingu vísunnar eru taldir upp helstu leshættir annarra handrita (Readings), með skammstöfunum á handritum sem leystar eru upp í kynningartexta hvers kvæðis. Annað nýmæli er vísun í eldri útgáfu (undir fyrirsögninni Editions), þar sem koma eiga fram „all significant previous editions of the text“ (bls. lxix). Nú hef ég ekki grandskoðað hvert kvæði í þessu samhengi, en það er óneitanlega undarlegt er kemur að *Geisla* Einarrs Skúlasonar, að útgáfu Guðbrands Vigfússonar og F. York Powells á kvæðinu í *Corpus Poeticum Borealis* (1883), sé hvergi getið, einkum vegna þess að þar er líka fyrstu þýðingu kvæðisins á ensku að finna.

Í athugasemdum og skýringum (Notes) er það síðan takmark ritstjóra að taka upp ýmislegt er varðar hljóðfræði, bragfræði og merkingu orða, en umfram allt túlkunaratriði og spurningar um víðara samhengi textans (bls. lxix). Þegar blaðað er í 7. bindi má sjá að athugasemdir eru ólíkar að vöxtum, og skýrist það jafnt af eðli sjálfs textans sem og af vali viðeigandi ritstjóra. Þar sem athugasemdir *SkP* eiga eflaust eftir að vera „stýrandi“ hvað varðar umræðu kvæðanna í framtíðinni, er ekki úr vegi að kasta ljósi á það stundlega og huglæga í nauðsynlegu vali ritstjórans er kemur að athugasemdunum, sem eiga að geyma ‘hið markverða’ (significant) hvað þessi atriði varðar. Svo við höldum okkur við *Geisla* undir ritstjórn Martin Chase þá er ljóst að Chase gerir sér far um að draga fram hinn guðfræðilega lærdóm sem Einarr sýnir í kvæði sínu, og er sú umfjöllun vönduð í alla staði. En í *Geisla* er líka að finna skáld sem stendur föstum fótum í dróttkvæðahefðinni, og er trygglyndi hans við gömlu hefðina stundum engu minna afrek en þekking hans á nýjustu guðfræðikreddum. Hefði maður valið að draga fram einnig þessa hlið skáldsins, hefði mátt nefna við 11. vísu að hendingin „þjóð né þvilíkr þengill fœðisk“ er ritklif sem vísar til elstu skálda, en sem Einarr gefur hér nýjar víddir. Ekki síður áhugavert væri að velta upp spurningum um andstæðuspennuna í kenningum Einars, ss. þar

sem Ólafr helgi birtist okkur jafnt sem „gunnþflugr geisli sólar miskunnar“ (v. 1) og „munnrjóðr hugins“ (v. 13), sem er brigið á kenningamódelið um hermanninn sem ÞANN ER METTAR HRÆFUGLINN. Þó vissulega sé nefnt í inngangi (bls. lvii) að slíkar vendingar hafi að öllum líkindum ekki kallað á ósamræmi í hugum áheyrenda eins og hjá fræðimönnum nútímans, þá velta slík dæmi óneitanlega upp spurningum um stíðnun kenningamálsins og/eða sýn á konunginn á miðöldum sem ofan og utan við siðfræðileg viðmið kristinna manna yfirleitt (skáldið nefnir reyndar í vísunni að konungurinn sá hafi skrifað beint til Guðs, öndvert við aðra menn).

Hvað varðar inngangsorð 7. bindis (e. Margaret Clunies Ross og Kari Ellen Gade), þá er þar að finna skýra yfirsýn yfir bæði markmið útgáfunnar, ágríp um hin kristnu kvæði, varðveislu þeirra og rannsóknarsögu, sem reyndar er í rýrasta lagi, líkt og ritstjórar nefna (bls. liii), en með *SkP* er vissulega grunnur lagður að frekari rannsóknum. Það er t.d. undravert að kaflum um menningarlegt samhengi kvæðanna (m.a. áheyrendur) losi aðeins rúma blaðsíðu, en þar kemur fram að kvæðin hafi helst fengið áheyrn meðal sérstakra veraldlegra eða geistlegra hópa (elítu) á Íslandi, þ.e. þeirra sem bjuggu yfir hinum nauðsynlega lærdómi sem þarf til að skilja dróttkvæði. Þessi framsetning minnir á kenningar fræðimanna líkt og John Lindow (1975) og Margaret Clunies Ross (2005), sem vilja líta á dróttkvæði sem grein hinna fáu útvöldu sökum hins flókna forms. Líkt og Else Mundal (2004) hefur bent á í samhengi eldri kvæða, þá er varðveisla dróttkvæða í munnlegri geymd háð því að þau hafi haft víðari skírskotun í samfélaginu en meðal fárra útvalinna. Einnig kemur fram að mörg kvæðanna í 7. bindi hafa yfirbragð predikunar (homiletic) (bls. xlv), og í ljósi klárleikans sem af skín, myndi undirritaður ekki útiloka að sjálfur söfnuðurinn, alþýðan, hafi fengið að hlýða á, og hafi skilið, slíkan kveðskap. Dróttkvæði eru varla svo framandi í menningu þar sem þau eru höfð yfir og kenningamódelin eru hugtakalegur (conceptual) veruleiki.

Í kafla um bragform og orðfæri kvæðanna (7) er ýmsum áhugaverðum spurningum velt upp, ss. um það þegar skáldunum fer að skjöplast í gamla skáldamálinu og gera vitlausar kenningar (þetta tekur Kirsten Wolf nánar upp t.d. í umfjöllun um *Kátrínardrápu* [sic] (bls. 931 ofr.), og tilfærð dæmi um það hvernig mælskulist og guðfræðileg hugtök miðalda eru nýtt af skáldunum til að blása nýju lífi í hefðina. Bind 7 skiptist í tvær vandlega

innbundnar bækur og fremst og aftast í hverri bók er vel til fundið að hafa skýringarmynd af framsetningunni sem ritstjórar hafa valið kvæðunum. Undirritaður biður spenntur eftir framhaldi þessarar útgáfu.

Bergsveinn Birgisson

*Bergsveinn Birgisson
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Universitetet i Bergen, Norge
Bergsveinn.Birgisson@lle.uib.no
bergbirg@c2i.net*